

uszkokokat kitelepítették a tengerpartról, s a horvát végvidék különböző területeiről

Stevka Šmitran szenvedélyesen ír a XVI. századi történelem még igen kevésbé feldolgozott eseményeiről. A könyv igazi különlegessége azonban abban rejlik, hogy a szerzőnek szinte személyes kapcsolatot sikerült teremtenie munkája hőseivel. Az uszkokok gyökereinek, népdalainak kutatásával a balkáni szláv népek önmegismerését segíti. A magyar törté-

netírás számára pedig azért lehet fontos a nép kutatása, mivel egyrészt – mint ahogy már említettem – sok szempontból hasonlóan tekinthetjük őket a Magyar Királyság hajdúihoz. Másrészt a tizenöt éves háború időszakában felmerült, hogy az uszkokokat az elnéptelenedett Tiszántúlra telepítik át, ám végül „Bocskai-angyalai” kaptak adományt erre területre.

Bagi Zoltán

SARUSI KISS BÉLA

A TERMÉSZET ÁLTAL MEGERŐSÍTETT VÁR

Murány végvár és uradalma a 16. század második felében

(Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 1.)

(Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008. 414 o.)

Sarusi Kiss Béla történész-levéltáros neve nem ismeretlen a magyar kora újkor kutatói előtt. A Szerző ugyanis rendszeresen jelentet meg tanulmányokat az egrri Dobó István Vármúzeum *Studia Agriensia* kötetsorozatában, de gyakorta találkozha(t)tunk Murány történetét taglaló írásaival szakfolyóiratok, mindeneke-lőtt a *Fons* hasábjain is. A szakmai közönség ezért is várta kíváncsian – és valljuk meg, türelmetlenül – a fiatal kutató 2005-ben megvédett doktori disszertációjának megjelenését. Az alábbiakban bemutatásra kerülő nagymonográfia megszületése már csak azért is említésre méltó esemény, mivel a *Disszertációk a Budapest Főváros Levéltárából* címet viselő kiadványsorozat nyitókötetét tarthatjuk kezünkben. Leginkább mégis annak okán kell hangot adnunk örömeinknek, hogy egy komplex, a hódoltság korának gazdaság-, had-, társadalom- és településtörténetét egyaránt gazdagító kötet kerülhet a közgyűjtemények polcaira. A kutatás ugyanis – kevés kivételtől eltekintve – nélkülözni kénytelen a szerzőktől a fentebbi diszciplínák területén egyaránt jártasságot kívánó végvártörténeti feldolgozásokat. Sarusi Kiss Béla monográfiája ezt a hiányt igyekszik pótolni Murány és uradalma XVI. századi történetének bemutatásával. Véleményünket mintegy megelőlegezve állíthatjuk: sikerrel.

„A Márssal társalkodó murányi Vénusz”, azaz Wesselényi Ferenc és Széchy Mária romantikus, Gyöngyösi István előadásában megismert története tette széles körben ismertté a ma Szlovákiában fekvő, „természet által megerősített” hegyi vár nevét. A Gömör megyei erősség – mint azt a birtoklástörténetét annak megépülésétől nyomon követő (szám szerint III.) fejezetből megtudhatjuk – a Tornallyaiak kezén volt a mohácsi csatavesztés idején. A polgárháború időszakában a kiskorú örökös, Tornallyai János gyámja, Basó Mátyás bitorolta a várat egészen annak 1549. évi bevételéig. Habsburg Ferdinánd ugyanis Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok vezette – a kötetben értelemszerűen tág teret kapott – hadjárattal kényszerült azt elfoglalni önjelölt kapitányától. A királyi helyőrsége révén immáron végvárrá előlépő Murány ezt követően sem került vissza a jogos örökshöz, hanem az uralkodó nevében a Magyar Kamara vette kezelésébe. A birtokjog tekintetében csak a végvár és uradalmának 1602. évi elzálogosítása hozott változást.

A mintegy fél évszázados kamarai igazgatás magyarázatául a végvár stratégiai helyzete kínálkozik (V. fejezet). Az alsó-magyarországi bányavárosok előterében fekvő erősség és tartománya a nógrádi várak, különösen Fülel-este (1554) után a formálódó bányavidéki fő-

kapitányság egyik pillére lett. Ugyanakkor 1566-ig a János Zsigmond-párti, de önálló hatalmi tényezőként fellépő Bebek familiával szemben is a Habsburg uralkodók felvidéki hatalmi bázisát erősítette Murány végvára és tartománya. A Bebek-várak elfoglalásával és különösen Szendrő kiépítésével viszont Murány óhatatlanul hátrébb szorult a végvárak rangsorában. A nógrádi várak 1593–1594. évi visszavételével a végvidéki főkapitányságon belül szükségszerűen bekövetkező újabb átrendezés ugyancsak kedvezőtlenül érintette a hegyi várat. Végül soron ez nyitott utat a kamarai kezelésben lévő végvár és tartománya elzlogosítása előtt.

Murány védelmi rendszerben betöltött szerepének függvénye volt a helyőrség keretlétszáma és összetétele, amint arról főként a VI.1. alfejezetből tájékozódhat az olvasó. A XVI. század második felében – kisebb ingadozásokkal – közel másfélszáz fegyveres szolgált a gazdasági ügyvitelért is felelős kapitány alárendeltségében. A főként gyalogosokból álló, meglehetősen heterogén várőrség magját a fellegrárban állomásozó mintegy 80 landsknecht alkotta. Zsoldjukat a cseh–morva rendek hozzájárulása mellett egyéb kamarai bevételekből igyekeztek biztosítani. A német katonaság származására, motivációjára, harcértékére vonatkozó (önálló tanulmányban már korábban közzétett) megállapítások a kutatás korábbi, axiómaként kezelt álláspontjának átgondolására készítettek. A vár alatti kastélyban néhány tizedalja magyar és vend (szlovák) nemzetiségű katona is teljesített szolgálatot. Utóbbi különösen értékes adalék a „vitézlő rend” etnikai összetételének majdani, alaposabb vizsgálatához. Tudomást szerezhetünk továbbá az uradalom területén álló Polonka és Sumjác palánkok létezéséről, melyeket mintegy két évtizednyi fennállás után, a Bocskai-felkelés időszakában adhattak fel végleg.

A Recenzens számára a legtöbb nívummal talán a hadianyag-ellátást taglaló VI.2. alfejezet szolgált, amelyben a Szerző meggyőzően bizonyítja Murányban hadszertár létezését. A „cajgházban” a várőrség szükségleteit messze meghaladó mennyiségben tároltak hadianyagot, sőt kuriózumként ágyút is öntöttek. Ennek nyersanyagszükségletét a Besztercebányáról érkező rézszállítmányok, illetve a Gömör-Szepesi-érchegységben kitermelt, a váruradalom huta- és hámorbirtokostól cenzusként beszolgáltatott vas biztosította. A Mu-

rányban készült lövegek elsődlegesen a szomszédos felső-magyarországi végvidéki főkapitányság váraiba, köztük Egerbe kerültek. Az 1560-as években, immár a murányi tapasztalatok birtokában kiépült kassai hadszertár és hadiipari műhely azonban sorvasztólag hatott a murányi fegyvergyártásra. Sarusi Kiss megállapítja, hogy ennek a kézi lőfegyvergyártásban középkori előzményekre is támaszkodó Csetnek közelsége, a szakemberhiány és más tényezők eleve nem kedveztek.

Murány 22 települést, közte két mezővárost és öt vlach (ruszin) falut magában foglaló kiterjedt tartományának bemutatása (VII. fejezet) érthető módon központi helyet foglal el az alapvetően gazdaságtörténeti megközelítéssel élő Szerző munkájában. Sarusi Kiss konklúziója egybecseng Kenyeres István kutatásainak eredményeivel: a murányi uradalom elsődleges feladata a várőrség élelmiszerszükségletének biztosítása volt. A vártartomány azonban csak Gömör megye gabona- és bortizede révén tudott feladatának eleget tenni. Érdekes adalék, hogy az esztergomi érsekséget illető dézsma bérlete a beszedett mennyiség függvénye volt és nem szabott összegért nyerte azt el a területileg illetékes Szepesi Kamara. A begyűjtött élelem alapvetően a német várőrség ellátását szolgálta. Számukra a piaci árnál kedvezőbb, limitált áron kiutalt élelem ellenértékét utólag, zsoldfizetés alkalmával vonták le az illetményükből. A Szerző lényegi megállapítása, hogy a járandóságukat hosszú ideig nélkülözni kényszerülő fegyveresek helyben maradását éppen a rendszeres élelemellátás biztosította.

A katonai és a földesúri jogszolgáltatás területére kalauzol el, illetve Murány reformációban játszott szerepét ismerteti egy-egy (szám szerint a IX. és XI.) rövid terjedelmű fejezet. A kötetet rövid, inkább az új eredményekre összpontosító összegzés zárja, amely a kutatás előtt álló feladatokat is vázolja. A leírtak tömör ismertetésére a német, illetve szlovák nyelvű rezümé vállalkozik.

A Függelékben a murányi katonai és gazdasági tisztviselők archontológiája kapott helyet, de itt találjuk a korabeli mértékek és pénzek jegyzékét, valamint a levéltári források listáját is. A (vég)várról készült XVII–XVIII. századi ábrázolások ugyancsak itt lelhetők fel. Megemlítendő, hogy a kiadványt informatív szövegek: térképek, grafikonok és táblázatok is gazdagítják, de azokról külön jegyzék nem tájékoztat. A bibliográfia a szakmunkák mel-

lett a kiadott forrásokot is magában foglalja. A terjedelmes munka olvasásakor nagy segítséget jelentő, gondosan összeállított, kombinált hely- és névmutató a kötet végén található.

Nyilván nem került el az Olvasó figyelmét, hogy a Recenzens eltért az egyes fejezetek kötetbeli sorrendjük szerinti bemutatásának gyakorlatától. A kiadvánnyal kapcsolatban megfogalmazott legfőbb kritikai észrevételünk ugyanis éppen az egyes fejezetek kialakítására vonatkozik. Jóllehet egy komplexitásra törekvő munka esetében nyilvánvaló módon nem kerülhetők el az ismétlések, az egyes tartalmi egységek között mégis az indokoltnál gyakrabban tapasztalhatunk átfedést. Másrészt a tematikailag szervesen összetartozó gondolati egységek gyakorta több, olykor meglehetősen heterogén fejezetbe tagolódnak. Példának okáért a végvári katonaság keretlétszámának, összetételének, javadalmazásának egymással szoros összefüggő kérdéseiről a IV.2., VI.1. és a X.4. alfejezetekben is olvashatunk. Az uradalom vastermelését és kereskedelmét bemutató, Heckenast Gusztáv monográfiájának inspiráló hatását mutató VII. fejezet – a Recenzens véleménye szerint – a hadszertár és a hadiipari műhelyt bemutató VI.2. fejezettel alkotott volna logikai, tartalmi egységet.

A Recenzens a munka választott évköre kapcsán hiányérzetének kell, hogy hangot adjon. A Szerző Murány XVII. századi történetének bemutatását nem tekintette feladatának, tekintve, hogy „már nem tekinthetjük Murányt a végvárrendszer fontos elemének, legfeljebb harmad-negyedrangú magánvárnak, amelyben szolgálnak ugyan királyi zsoldon tartott kato-

nák, de nem játszik jelentős szerepet a központi katonai szervek elképzeléseiben.” (86. o.) Jóllehet a megállapítással alapvetően jelen sorok írója is egyetért, szükségképpen megjegyzendő, hogy Murány 1602. évi elzálogosítása elsődlegesen a birtokjog (és ezzel összefüggésben a forrásanyag) tekintetében jelent cezúrát. A végvárral ezt követően is számolt a hadvezetés, amit a változó keretlétszámmal jegyzékbe vett helyőrség létezése önmagában is igazol. Különösen, ha tudjuk, hogy a XVII. század első felében mind a végvárak, mind a bennük szolgáló fegyveresek számát radikálisan csökkenteni kényszerült a bécsi udvar. A közismerten elsősorban Buda elvesztését (1541) követő évtizedekre figyelő, így némileg féloldalas végvárrendszer-kutatás számára haszonnal kecsegtető lett volna a „magyar romlás századának” taglalása, de legalábbis egy kitekintés a Széchyek zálogbirtokosságának idejére (1609–1670).

Hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy kritikai észrevételeket elhomályosítják a munka vitathatatlan erényei. Az igényes kiállítású kötet a kutatás által feltett kérdésekre kíván választ találni. Teszi mindezt úgy, hogy az adatgazdagságuk dacára is olvasmányos fejezetek lapjairól nemcsak Murány szűkebb-tágabb környezetének története elevenedik meg, hanem a helyi jelenségek az országos folyamatok részeként nyernek értelmet. Szakirodalmi közhely szerint a jó munka ismérve, hogy belőle nemcsak választ kapunk kérdéseinkre, hanem egyúttal új gondolatokat is ébreszt. Sarusi Kiss Béla könyve pontosan ilyen.

Végh Ferenc

VLADIMIR BRNARDIC

IMPERIAL ARMIES OF THE THIRTY YEARS' WAR (1)

Infantry and Artillery

(Osprey Publishing, Oxford, 2009. 49 o.)

A harmincéves háborút lezáró 1648. évi vesztfájlai béke mérföldkövet jelent az európai egyház-, diplomácia-, politika- és hadtörténelemben. A Münsterben és Osnabrückben több éve folyó tárgyalásokat lezáró, 128 cikkelyből

álló végső szerződés aláírása pillanatában úgy vélték, hogy tartós és sikeres békét sikerül teremteniük a végletekig kimerült és romokban heverő Európa számára, ugyanakkor véglege-